

EPISTEMOLOGIA SEKSUALNOŚCI I ZAMĘTU POWODOWANEGO PŁCIĄ
W BADANIACH TERENOWYCH:
TABU W BADANIACH KULTUR NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI¹

EPISTEMOLOGY OF SEXUALITY AND GENDER IN FIELD STUDIES: CON-
STERNATIONS IN THE STUDY OF DISABILITY CULTURES

dr hab. BEATA BOROWSKA-BESZTA, prof.
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ABSTRAKT

Analiza literatury podejmującej problematykę płci i seksualności w kontekstach epistemologicznych wskazuje z jednej strony relatywnie skąpe dane, a z drugiej – niezadowolenie badaczy z takiego stanu rzeczy. Antropolodzy kultury i socjologowie wypowiadają się krytycznie na temat braku podejmowania pogłębionych i syntetycznych analiz naukowych, ukazujących rolę płci i seksualności w terenie badawczym. E. Poulton (2012) mówi wprost o „ślepotcie na płęć” (*gender blindness*) w analizach metodologicznych, natomiast J. Cupples (2002) i A. Waling (2017) – o istniejącym wśród badaczy społecznych tabu wobec problematyki ich atrakcyjności seksualnej w badaniach terenowych. Trudno zaprzeczyć, że płęć oprócz intelektu i warsztatu badawczego jest istotnym aspektem definiującym w różnorodny sposób pozycję badacza w terenie, jego interakcje z uczestnikami sceny kulturowej i przebieg badań. Należy zauważyć, że analogicznie manifestuje się płęć i seksualność wszystkich aktorów uczestniczących w terenie badawczym. Płęć i seksualność w terenie oddziałuje z różnym nasileniem, w dodatku bez względu na to, czy badacz chce to zauważyć, czy też woli milczeć na ten temat. Poniższy artykuł, osadzony w antropologicznym gruncie teoretycznym, obejmuje przegląd epistemologicznych problemów związanych z seksualnością i płcią w badaniach jakościowych, notowanych przez antropologów kultury, socjologów oraz pedagogów, którzy identyfikują pracę badawczą z gruntem antropologii kulturowej. W drugiej części tekstu wtórnie przeanalizowano problematykę związaną z epistemologicznym obszarem tabu na temat seksualności i płci w kulturze niepełnosprawności intelektualnej. Zreinterpretowano fragmenty danych surowych, pochodzące z raportu z badań mikroetnograficznych M. Bandyszewskiej (2017). Przywoływane z badań dane jakościowe dotyczyły problemów związanych z rolą płci podczas nawiązywania więzi w kulturze organizacyjnej męskiego domu pomocy społecznej (DPS).

Słowa kluczowe: atrakcyjność seksualna, „ślepotę na płęć”, płęć, seksualność, antropologia kultury, niepełnosprawność intelektualna, kultura organizacyjna

¹ Artykuł został wygłoszony jako referat zatytułowany *Kategorie metodologicznych konsternacji w terenie badawczym: Atrakcyjność i płęć studiach nad niepełnosprawnością* na Wydziale Humanistycznym w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego 4 grudnia 2017 r., podczas 3. Seminarium Metodologicznego Badań w obrębie Pedagogiki Specjalnej, zorganizowanego przez dr hab. M. Wlazło, prof. US.

ABSTRACT

The analysis of literature addressing the issues of sexuality and gender in epistemological contexts indicates, on the one hand, relatively poor data and evidence, and on the other, the dissatisfaction of researchers with such a state of affairs. Cultural anthropologists and sociologists are critical about the failure to undertake in-depth and synthetic scientific analyzes showing the role of sex and sexuality in the research area. Poulton speaks directly about gender blindness in methodological analyzes. It is hard to deny that gender, apart from the intellect and the research workshop, is an important aspect defining the position of the researcher in the field, his/her interactions with the participants of the cultural scene and the course of the research in various ways. It is important to note that sex and sexuality of all actors participating in the research field. Sex and sexuality in the field has varying degrees of impact, regardless of whether the researcher wants to notice it or whether he/she prefers to remain silent about a given topic. The article includes a review of epistemological problems related to sexuality and gender in qualitative research, noted by cultural anthropologists, sociologists and pedagogues, that identify research work with the field of cultural anthropology. In the second part of the paper, I secondarily analyze the problems of sexuality and gender in the intellectual disability culture and reinterpret the fragments of raw data from the report and micro-ethnographic research by M. Bandyżewska. The research concerned problems related to the gender role while establishing bonds in the organizational culture of Mens' Stationary Facility.

Key words: sexual attractiveness, „gender blindness”, gender, sexuality, cultural anthropology, intellectual disability, organizational culture

WPROWADZENIE

A. Waling (2017) pisze, że: „seksualna atrakcyjność i pożądanie w tej dziedzinie od dawna są tematami tabu, w których oczekuje się, że badacz pozostanie obiektywnym obserwatorem, pozbawionym seksualności”. Uwaga jest niesłychanie słuszna, lecz stanowi – zdaniem autorki prezentowanego tekstu – jedną z perspektyw myślenia o seksualności i płci w kontekście wątków podjętej tu problematyki. Pewne epistemologiczne uwagi odnośnie do skomplikowania problemów związanych z „ja” (*self*) badacza oraz strefą zamętu powodowanego emocjami w ogóle można dostrzec w słusznych obserwacjach H. Wolcotta (1992) i S. Ortner (1996). Autorzy są zgodni co do trudnej pozycji badacza, stanowiącego metaforyczny filtr gromadzonych danych terenowych. Zauważają istotną prawidłowość, że badanie etnograficzne wyróżnia złożoność subiektywnego zaangażowania badacza, będącego instrumentem prowadzonych badań oraz filtrującego dane, koncepcje czy wyniki (za: McLean i Leibing 2007). Dodatkowo P. Wade (1993) i A. Waling (2017) podkreślają nieuchronność oddziaływania płci w badaniach terenowych. P. Wade pisze, że: „badania terenowe są nieuchronnie uwarunkowane płcią”. Trudno jest z taką tezą polemizować, znając programy epistemologiczne, precyzujące sposób gromadzenia danych i konstruowania wiedzy w badaniach terenowych, osiągnięciach kluczowych uczonych, zaangażowanych w epistemologiczny dyskurs o płci i seksualności. Są to m.in. D. Kulick i M. Wilson (1995), którzy przedstawili w esejach koncepcję „erotycznej subiektywności badacza”, F. Markowitz i M. Ashkenazi (1999), którzy omawiając problematykę seksu, seksualności, traktują antropologów w terenie jako istoty seksualne, a nie aseksualne, R. Connell (2013), która porusza w badaniach problemy płci w relacjach codziennych, E. Poulton (2012) i J. Cupples (2002), podkreślające przemilczanie przez badaczy terenowych problematyki seksualności i płci, czy G. Thomas (2017), A. Waling (2017) i in., syntetyzujący współczesne epistemologiczne rozważania o roli seksualności i płci w badaniach terenowych. Dodatkowo własna terenowa praktyka autorki prezentowanego tekstu od 1999 r. wskazuje, że badacz uczestniczy w terenie

badawczym jako pełny człowiek z daną emocjonalnością i seksualnością, nie tylko jako własny mózg, prowadzący badania. W konsekwencji powyższych uwag należy dodać, że holistyczne uczestnictwo badacza w terenie, a więc uczestnictwo intelektualne, emocjonalne, płciowe, może powodować pewne trudności dla badacza i wszystkich innych aktorów procesu badawczego, którzy uczestniczą w terenach podobnie wyposażeni w płęć, emocje, seksualność i intelekt. Dodatkowo oprócz trudności w obszarach gromadzenia danych okazuje się, że proces badawczy w terenie może być różnorodnie zniekształcany przez ekspresję emocji, seksualności i potrzeb płci. Zamierzenie bądź nieświadome działanie może być odkształcane przez wszystkich aktorów badanej sceny kulturowej. Wśród nich są: badacze, kluczownicy (*gate-keeperzy*), informatorzy, cenzorzy, sponsorzy, co już sygnalizowano przez autorkę prezentowanego tekstu (2017). Jak wspomniano uprzednio, epistemologiczny kontekst problematyki płci i seksualności bywa przez metodologów i badaczy nauk społecznych nieco przemilczany, marginalizowany, co wskazuje J. Cupples (2002), lub tabuizowany, jak twierdzi A. Waling (2017), mimo obszernych zasobów dotyczących opracowanych naukowo problemów ontologii i aksjologii płci, seksualności i erotyki zarówno za granicą, jak i w Polsce.

Analogiczna sytuacja niedostatku opracowań problemów epistemologicznych dotyczy badań nad zagadnieniami płci i seksualności w kulturach niepełnosprawności (por. Brown 2002; Borowska-Beszta 2012). O ile istnieją polskie badania pedagogiczne, które w sensie ontologicznym eksplorują szeroko problematykę płci, związków partnerskich, małżeńskich, atrakcyjności i doboru osób z niepełnosprawnością np. intelektualną (Nowak-Lipińska 2003; Borowska-Beszta 2013a; Kijak 2013, 2014, 2017), o tyle trudniej znaleźć w literaturze z pedagogiki specjalnej czy w studiach nad niepełnosprawnością wyczerpujące, polskie opracowania, analizujące problem seksualności i płci w perspektywie epistemologicznej, oraz analizy konsternacji metodologicznych lub kwestii tabu w terenach badawczych grup wrażliwych społecznie. Wybrany powyższym problemom autorka poświęcała uwagę, prowadząc

studia nad niepełnosprawnością w subdyscyplinie pedagogika specjalna (Borowska-Beszta 2013a, 2013b, 2017). W tekście *Mity, rafy i realia etnografii w eksploracjach pedagogicznych* (2013b) zwróciła uwagę na problem płci w terenie badawczym oraz fenomen przejawów męskiej ekspresji zainteresowania seksualnego i uwodzenia jej jako badaczki przez informatora, mężczyznę z lekkim stopniem niepełnosprawności intelektualnej i chorobą Huntingtona. Charlie (imię kodowane) po udanej rozmowie chciał się z nią umówić zupełnie prywatnie na kawę lub piwo. Refleksje po wywiadzie skłoniły autorkę do przypuszczenia o możliwości roli seksualności i płci, bez względu na dany iloraz inteligencji (IQ 70–50). Nie było to wprawdzie jednostkowe zdarzenie, z jakim autorka się spotkała od 1999 r. podczas pobytów w terenach badawczych dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną i złożoną, lecz było to pierwsze zjawisko manifestowania płci w czasie oficjalnego gromadzenia danych w terenie podczas realizacji projektu badawczego. Z kolei podczas wywiadu o stylu życia z Claudem (imię kodowane) – mężczyzną z lekkim stopniem niepełnosprawności intelektualnej i schizofrenią, narastające zainteresowanie informatora rozmową o czasie wolnym, o kobietach, polskich celebrytkach (tych, które podziwia i tych, których nie akceptuje), spowodowało przejście przez niego kontroli nad przebiegiem wywiadu i nadaniem mu innego kierunku. Claude zaczął prowadząc wywiad autorkę najpierw lekko klepać po ramieniu, potem coraz silniej manifestować dotyk i kontakt wzrokowy, aż do próby wymuszenia na niej zmiany własnej anonimowości, uprzednio uzgodnionej pisemnie. Informator zadowolony z przebiegu wywiadu zaprzagnął być całkowicie jawny. Dodatkowo wymusił na niej sfotografowanie mu twarzy podczas wywiadu. (Borowska-Beszta 2013b). Zdarzenie i nagłą zmianę zachowania informatora podczas wywiadu autorka zapamiętała jako pewne, więcej niż swobodne, naruszenie obszaru jej cielesności, wywołane narracją o codzienności, słuchaniu muzyki celebrytek, oraz konsternację w związku z tym, że w pokoju w dziennym ośrodku wsparcia, w którym gromadziła dane, nie było okien, a dwoje drzwi były zamknięte od środka, aby dane gromadzić bardziej komfortowo.

Opisana sytuacja pokazała autorce pewien związek między wypowiedzianymi przez męż-

czynę treściami dotyczącymi kobiecości i płci oraz możliwą zmianą dotychczas powściągliwego zachowania informatora wobec badaczki – kobiety. Problematykę roli płci podjęła autorka również w artykule metodologicznym, opublikowanym w 2017 r. zatytułowanym *Decoding of Bias in Qualitative Research in Disability Cultures: A Review and Methodological Analysis*, gdzie wskazała problem płci, atrakcyjności męskiej i władzy klucznika (*gate-keeper*) podczas ostatnich, zespołowych badań terenowych w październiku 2017 r. w Edynburgu i Livingston w Szkocji. W trakcie prac terenowych i dyskusji w zespole badawczym mężczyzna w sposób niezamierzony spowodował dekonstrukcję zespołu badawczego kobiet, z których kilka nieoficjalnie nominowało go na kierownika badań. Nowy układ roli płci i władzy w zespole nie pozostał obojętny wobec dalej prowadzonych prac terenowych, czyli gromadzenia danych i realizacji wywiadów semistrukturyzowanych FTF oraz grup fokusowych. Nowy układ władzy indukowany płcią (z dominacją władzy męskiej) powodował różnorodne napięcia między kobietami badaczkami. Pobyt w terenie nacechowany został przemilczeniami w miejsce merytorycznych dyskusji lub pewną niezgodą odnośnie do sposobu gromadzenia danych, ich rejestrowania i raportowania.

Konkludując powyższe wątki dotyczące płci i seksualności, autorka zgadza się z P. Wade (1993), D. Kulickiem i M. Wilson (1995), F. Markowitz i M. Ashkenazi (1999), A. McLean (2007), J. Cupples (2002), G. Thomasem (2017) i A. Waling (2017) i potwierdza jako pedagog manifestowanie się różnorodnych problemów związanych z płcią i seksualnością podczas badań terenowych w pedagogice i studiach nad niepełnosprawnością. Dodatkowo problem płci, seksualności, erotyki lub atrakcyjności fizycznej i seksualnej wraca, mniej lub bardziej regularnie, do pola percepcji autorki w raportach z badań terenowych, etnograficznych, które koordynuje w ramach seminariów doktorskiego, magisterskich czy licencjackich.

DEFINIOWANIE SEKSUALNOŚCI I PŁCI

Poniżej sprecyzowano kluczowe definicje seksu, seksualności i płci, ważne dla rozważań. Z kolei seks, zdaniem K. Imielińskiego

(1990, s. 3) jest rozpatrywany od strony biologicznej i psychospołecznej. „Od strony biologicznej rezultatem tego podziału jest zwiększenie się zdolności adaptacji człowieka do środowiska, zwiększenie zdolności rozwoju oraz umożliwienia reprodukcji gatunku, tj. rozrodu na drodze płciowej. Od strony psychospołecznej — istnienie seksu wraz z wszystkimi towarzyszącymi mu atrybutami (potrzeba seksualna, sprawność seksualna, rozkosz seksualna, więzi tworzone przez seks) oraz z wszelkimi przejawami wtórnymi, takimi jak np.: miłość erotyczna, zazdrość, wierność” (Imieliński 1990, s. 1–2). Autor (1990 s. 3) kontynuuje, że: „seks należy do sfery intymnej człowieka, która jest najbardziej osobista, do której nikt nie powinien się wdierać bez pozwolenia”. K. Waszyńska (2010, s. 38) pisze, że: „seksualność to całokształt doznań i przeżyć związanych z odczuwaniem i realizacją potrzeby seksualnej. Można zatem powiedzieć, że seksualność człowieka stanowi kompilację indywidualnych biopsychospołecznych cech (uwarunkowań) osoby, których kombinacja przejawia się realizacją swoistej biografii seksualnej”. M. Zielona-Jenek i K. Waszyńska (2016 s. 353) wskazują, że: „seksualność uznawana jest za taki aspekt kondycji ludzkiej, który pozostaje w ścisłym związku z wieloma obszarami funkcjonowania człowieka, jego fizycznością (cielesnością), emocjonalnością, intelektem, duchowością oraz relacjami społecznymi”. Zarówno M. Zielona-Jenek i K. Waszyńska, R. Connell (2013), jak i J. Cupples (2002) podkreślają interakcyjny charakter seksualności. Zdaniem R. Connell seksualność stanowi istotną arenę więzi emocjonalnych, natomiast wyniki badań antropologicznych i historycznych wykazują, że „relacje seksualne to uwarunkowane kulturowo związki cielesne, a nie proste odruchy biologiczne”. R. Connell wskazuje, że relacje płci są skoncentrowane w obrębie i wokół rozrodczości i są codziennie oraz nieustannie tworzone i odtwarzane”.

Kolejnym pojęciem ważnym dla bieżących rozważań jest płęć. E. Głazewska (2005, s. 125) w książce *Płęć i antropologia* pisze, że: „płęć ludzka jest strukturą złożoną i wielopoziomową, można ją bowiem rozpatrywać w znaczeniu biologicznym, społeczno-kulturowym i psychologicznym”. K. Imieliński (1990) wskazał relacyjną rolę seksu w życiu człowieka oraz

siłę seksu w kontekście fenomenu władzy. Autor (s. 4) pisze: „seks należy do obszarów intymnych człowieka. Zawierają one wiele sekretów, które obejmują upodobania seksualne, upodobane reakcje seksualne, upodobane sposoby kontaktów seksualnych, stosowanych lub doznawanych pieszczot, okolic ciała, szczególnie podatnych na podniecenie, lub sytuacje, w jakich doznaje się szczególnie silnego podniecenia seksualnego. Te upodobania i przeżywania są sekretne między innymi z tego powodu, że – wzbudzając podniecenie seksualne i rozkosz – uzależniają od drugiego człowieka. Seks bowiem może być środkiem do opanowania drugiego człowieka. Stąd też ludzie, pragnąc zachować swą niezależność, skrywają swe intymne pragnienia”.

Mając na uwadze wskazane właściwości sfery seksualnej, jej oddziaływania na badacza terenowego, trudno zignorować istnienie problemu seksualności i płci zwłaszcza w odniesieniu do władzy posiadanej przez dowolnego aktora w terenie badawczym (badacza, klucznika, informatorów, cenzora, sponsora) oraz konsekwencji, jakie dana władza może powodować. Jednakże, zdaniem autorki prezentowanego tekstu, badacz terenowy mający wiedzę o wskazanych mechanizmach i konfiguracjach przejawiania się seksualności, płci oraz władzy, w mniejszym stopniu doświadczy konfuzji w terenie, jeśli podda te fenomeny świadomej refleksji oraz przeanalizuje stan własnych emocji na każdym etapie badań.

„ŚLEPOTA NA PŁĘĆ”

W poniższym przeglądzie wskazano problemy epistemologiczne związane z seksualnością i płcią, wzmiankowane lub szerzej omawiane przez antropologów kultury i socjologów podczas prowadzonych przez nich badań jakościowych, terenowych. Sięgając do wcześniejszych i klasycznych prac antropologicznych, uwagi odnośnie do oddziaływania różnorodności terenu badań na seksualność i emocje badaczy precyzują antropologowie kultury, m.in. B. Malinowski (1917) zawarł wyrazisty opis męskich zmaganiań w terenie badawczym w *Dziennikach* (1914–1918) pod datą 24 grudnia 1917 r. uczony pisze: „W nocy budzę się i oblażam mnie myśli lubieżne” (1917, s. 113). Współcześni akademicy dokonują nie tylko deskrypcji, ale i analiz istniejących wyzwań w sferach emocji,

plici, seksualności podczas pobytu w terenie. Mimo to, jak wspomniano we wprowadzeniu, niewielu badaczy społecznych podjęło się i podejmuje (m.in. D. Kulick i M. Wilson, J. Cupples, G. Thomas, A. Waling) problem pełnego przeanalizowania w kontekście epistemologicznym problematyki roli płci i seksualności w badaniach terenowych. Jeszcze mniej akademików podjęło problem refleksji nad epistemologią seksualności i płci w odniesieniu do badań terenowych w kulturach niepełnosprawności w pedagogice specjalnej.

Jeśli chodzi o kluczowe opracowania w naukach społecznych poświęcające epistemologiczną uwagę płci, należy podkreślić, iż badacze, zdaniem G. Thomasa (2017), po pierwsze, częściej analizują problematykę drażliwości i opresyjnego uwikłania danej płci w terenie. Po drugie, dana perspektywa częściej jest podejmowana badawczo przez kobiety, badaczki pracujące naukowo w nurcie badań feministycznych. Klarowne problemy opresji płci oraz dominację męskiej seksualności wskazują badaczki, eksplorujące zwłaszcza męskie lub hiper-męskie grupy. Autorki wskazują sposoby, w jakich męska płeć zdominowała je oraz skonstruowała ich kobiecie wizerunki i pozycję w terenie. Warto wskazać analizy jakościowe wykonane przez E. Poulton (2012), realizującą badania terenowe w hiper-męskiej subkulturze futbolowych chuliganów w Wielkiej Brytanii. Badaczka wyartykułowała i skrytykowała problem oraz przemilczenia na temat płci oraz nadała fenomenowi nazwę „ślepoty na płeć” (*gender blindness*). Oznaczyła tą kategorią postawę unikania przez badaczy analiz naukowych dotyczących roli płci w badaniach. W raporcie E. Poulton podkreśliła i przeanalizowała krytycznie mechanizm oddziaływania płci w jej badaniach. Okazało się, że przyjmując pozycję badawczą i podejmując próby własnego, jej zdaniem, ustosunkowania się i manifestowania własnej płci w badaniach, wielokrotnie ponosiła porażki w badaniu hiper-męskiej subkultury. W trakcie pobytu w terenie i gromadzenia danych okazało się bowiem, że musiała udowadniać mężczyznom swoją męskość i to, że „ma jaja (*hard balls*)”. Ponadto jako kobieta musiała radzić sobie z trudnymi dla niej sytuacjami i emocjami. W konsekwencji skrytykowała uwagi epistemologiczne, sugerując, że ba-

dacze powinni krytyczniej przemyśleć rolę własnej płci oraz pracować nad ujawnianiem i poznawaniem w pracy badawczej, badaniach jakościowych, złożoności, kompleksowości i zamętu powodowanego płcią, a także dążyć do pełniejszego wyklarowania procesu badawczego i praktyki metodologicznej. Inny badacz G. Thomas (2017) postanowił przeanalizować relację między terenem badań a własnym męskim „ja” (*self*) badacza mężczyzny w badaniach etnograficznych. Zainspirowany myślą A. Coffey pisze, że: „dla A. Coffey wiele metod badawczych relatywnie przemilcza sposób, w jaki teren badawczy oddziałuje na badaczy oraz w jaki sposób badacze oddziałują na teren, dlatego musimy rozważyć, w jaki sposób «ja» badacza staje się «istotą płciową, ucieleśnioną, seksualną i emocjonalną w trakcie badań i danych badań»”.

Sięgając do szerszego oglądu problematyki dotyczącej roli płci, seksualności oraz erotyki w terenie badawczym, warto wskazać problemy mogące zniekształcać proces badawczy i tym samym konstruować dany sposób poznania. Jednym z częściej podnoszonych problemów jest szeroki, objęty wspólną klamrą, nieuchronny problem dotyczący kosztów psychicznych i emocji w terenie, opisany przez B. Malinowskiego, i manifestujący fazy obcości, fascynacji, osamotnienia i uciążliwego zmęczenia terenem badawczym (za: Nowicka 2003). Z kolei C. Levi Strauss (1964, s. 156) uważa, że: „bliski emocjonalny kontakt badacza z przedmiotem badań wywołuje u badacza poczucie zamętu, który można opanować, stosując techniki zwiększające obiektywizm”.

Analizy epistemologiczne wykonała A. McLean (2007, s. 263), która badała sposób, w jaki doświadczenia emocji, intymności relacji w terenie mogą oddziaływać na badanie etnograficzne, a także kształtować motywacje badacza, jego wgląd i interpretacje oraz przyszlą praktykę badawczą. Autorka wskazała istotne związki emocji ze specyfiką badań terenowych, etnograficznych. A. McLean pisze: „emocje są nieuchronną częścią doświadczenia terenowego, które barwią naszą percepcję i są cieniem naszego zaangażowania w świecie fenomenologicznym, i tych, z którymi się w nim spotykamy”. Wiele lat wcześniej S. Sontag (1966) klarownie wskazała nasyconą ambiwalencją postawę badacza w terenie i to, że badacz „musi zwalczać zabar-

wioną fascynacją repulsję wobec przedmiotu badań”. Z kolei M. Hammersley i P. Atkinson (2000) omawiają, jako istotne i nieobojętne w procesie badawczym, problemy wizerunku i płci badacza oraz zależności i konsekwencje wynikające z jego wizerunku. D. Kulick i M. Wilson (1995) dali w miarę pełny obraz różnorodnych konfiguracji problemów związanych z płcią, erotyką, pożądaniem, seksualnością badaczy terenowych. Przywoływane powyżej J. Cuppeles i A. Waling przeanalizowały problemy seksualności kobiet badaczek oraz ignorowanie płci, natomiast wspomniany G. Thomass skupił się na męskiej perspektywie roli płci i seksualności w badaniach etnograficznych oraz opisał sposób, w jaki płeć i własna męskość nadała kształt badaniom terenowym.

Konsekwencje konstruktów płci badacza w terenie mogą być różnorodne, zdaniem autorów opracowań. Dana płeć może powodować m.in. brak dostępu do terenu i brak dostępu do danych, co wskazała Boesveld (1986), analizując badania prowadzone przez mężczyzn w środowiskach kobiet z Trzeciego Świata, gdzie są jasno określone role płciowe. W trakcie badań okazywało się, że mężczyźni nie mieliby analogicznych możliwości gromadzenia danych jak kobiety badaczki. Autorka (s. 85) pisze: „w wielu krajach rozwijających się świat kobiet nie jest dostępny dla mężczyzn, dlatego kobiety badaczki i kobiety uczestniczki badań mogą najlepiej rozwiązywać problemy badawcze”. Ponadto płeć może powodować niekiedy zażdrość seksualną w terenie badawczym oraz trudne do wykonania sposoby partycypacji w codziennym życiu badanych kobiet, o czym pisze R. Scheyvens (1985, s. 111) po badaniach kobiet Wysp Salomona. Autorka ilustruje i interpretuje rzeczywistość w terenie następująco: „oczekiwano ode mnie, że będę jadła z kobietami, kąpała się z nimi, spała z nimi, prała moją odzież wspólnie z kobietami z osady. Wiele tych możliwości nieformalnych kontaktów i wglądu w życie kobiet byłoby niedostępnych, gdyby badania miał prowadzić mężczyzna”.

Z kolei inny problem związany z własną płcią i seksualnością wskazał A. La Pastina (2006), który podejmując refleksje nad seksualnością własną badacza, zauważył sposób, w jaki jego lęk ujawnienia własnej orientacji seksualnej

(jako geja) miał późniejszy wpływ na gromadzenie danych i interakcje z kluczowymi informatorami. A. La Pastina wskazuje, iż poczuł się pozbawiony możliwości zanurzenia się ze względu na własne obawy dotyczące jego orientacji seksualnej i możliwość bycia zmarginalizowanym w kulturze brazylijskiej. Ponadto, zdaniem R. Scheyvens i H. Leslie (2000), płeć może powodować również pewne ryzyko eksploatacji uczestników sceny kulturowej lub eksploatacji badaczy. Autorki (s. 85) piszą, że: „badania terenowe mogą narazić badanych na większe ryzyko eksploatacji. Mogą być bardziej inwazyjne i potencjalnie bardziej wyszukujące niż tradycyjne metody”.

E. Moreno (1985) omówiła sytuację odwrotnej „eksploatacji” dotyczącej doświadczenia przemocy seksualnej przez badaczkę w terenie. Jest to poważniejszy problem łączący płeć, seksualność oraz przemoc w terenie i pojawia się jako wątek stosunkowo rzadziej w analizach epistemologicznych. Stanowi swoisty cień rozważanej problematyki związanej z płcią i seksualnością. E. Moreno (1995) przeanalizowała na własnym przykładzie problemy gwałtu w terenie. Szwedzka socjolog opisała gwałt, jakiego doświadczyła w pracy terenowej w Etiopii ze strony rdzennego mieszkańca, członka zespołu badawczego. Artykuł, który napisała, stanowi swoistą spowiedź i racjonalizację przeżytego gwałtu oraz refleksję nad rolą seksualności i płci w badaniach terenowych. Z kolei istotne uwagi dotyczące przemilczeń i tabuizacji ważnych treści związanych z płcią i seksualnością w warunkach edukacji antropologii kulturowej na studiach wyższych wskazała młoda, polska antropolog kultury, pochodząca z Cieszyna, prowadząca bloga Ethno Passion. Badaczka pisze: „kontakty seksualne badacza z respondentami, zarówno słowne, jak i fizyczne, są «metodologiczną kwestią tabu». Przez pięć lat studiów etnologicznych nikt mi nie powiedział, jak powinien się zachować w dwuznacznej i bardzo niezręcznej dla mnie sytuacji. Nie dowiedziałam się również, że moja płeć będzie miała znaczenie w czasie badań terenowych ani jak mam się zachować, słysząc różne docinki, deklaracje, czy seksistowskie uwagi. (...) Na przykład, kiedy w czasie trwającego kilka godzin wywiadu mój respondent nagle przestaje mówić, wpatruje się we mnie i mówi: «masz piękne oczy», albo «cudownie się uśmiechasz». Inny nagle chwytą mnie

za rękę i zaczyna mi z niej wróżyć moją miłosną przyszłość. Jeszcze inny podczas rozmowy co chwilę robi seksualne aluzje i podkreśla, że Kanakowie z natury zdradzają swoje żony”.

Problem ulegania pożądaniu bywa analizowany przez antropologów kultury w perspektywie etyki badań i dylematów etycznych, które można i należy rozważać, badać i rozwiązywać. Jednakże trzeba zwrócić uwagę na pewien paradoks i na to, że badacze z własną płcią i seksualnością są fizycznie uczestnikami terenu badawczego przez krótszy lub dłuższy czas. Przechodzą w tym czasie przez fazy adaptacji do scen kulturowych, zmierzając do coraz lepszych więzi i partycypacji, co wskazał J. Spradley (1979, 2016). Negocjują własną pozycję w terenie i nawiązują relacje emocjonalne z uczestnikami. Te kwestie są filarem badań terenowych i mogą prognozować ich dalsze powodzenie. Nie ma jednakże żadnej pewności odnośnie do konfiguracji oddziaływań płci, seksualności, erotyki aktorów w badanych scenach kulturowych ani nie ma gwarancji własnych, przewidywalnych reakcji badaczy na kompleksowość wpływu terenu. Dane naukowe z prac cytowanych powyżej oraz doświadczenia terenowe prowokują do podkreślenia, iż epistemologiczne problemy związane z płcią i seksualnością mogą dotyczyć wszystkich aktorów, uczestników sceny kulturowej. Począwszy od płci i seksualności badacza, kluczownika (*gate-keeper*), informatorów, cenzora, sponsora, proces badawczy podlega rządowi intelektu, ale też rządowi emocji, płci, seksualności. Z tego z kolei wynikają dalsze konsekwencje epistemologiczne w postaci możliwych zniekształceń lub niekiedy możliwych większych deformacji procesu badawczego. Mogą one dotyczyć nie tylko konkretnych faz lub etapów badań terenowych, ale problematyki stronniczości uwarunkowanej płcią, seksualnością, atrakcyjnością fizyczną. Konsekwencją mogą być stronnicze i uzależnione od płci rekrutacje prób celowych osób w jakiś sposób dla badaczy atrakcyjnych czy ryzyko interpretacji danych przez pryzmat atrakcyjności seksualnej lub atrakcyjności fizycznej m.in. informatorów, kluczownika (*gate-keeper*) etc.

SEKSUALNOŚĆ I PŁEĆ BADACZY

Kontynuując wątki dotyczące płci i seksualności podmiotów w terenie badawczym, J. Cupples (2002) uważa, że – po pierwsze – badacz

nie ucieknie w terenie badawczym i badaniach terenowych od problemów własnej seksualności, dlatego należy ją poddawać analizom. H. Morton (1995) również potwierdza, że w terenie jesteśmy obiektami z daną seksualnością, ponieważ możemy być postrzegane jako żony, matki, pożądane kobiety z zagranicy lub potencjalne partnerki seksualne. Po drugie, zdaniem J. Cupples (2002), sam teren badawczy może emanować daną jakością uwodzenia. To oznacza również, że może być miejscem relacji emocjonalnych, erotycznych, seksualnych między badaczem etnografem a „terenem”. K. Altork (1995, s. 108) uznaje z kolei, pozytywne aspekty aury podwyższonych emocji w terenie. Autorka pisze o tym, że nienegowanie seksualnych walorów pracy terenowej, czyli „pozwalanie sobie na to, aby być przez «teren» uwiedzionym, co oznacza przyznanie i potwierdzenie istnienia erotycznego komponentu procesu badawczego, może dać bardziej wszechstronny wgląd w teren i poznanie”. J. Cupples (2002) dodaje słusznie, że nawet jeśli pominiemy rolę seksualności i płci w terenie badawczym i badaniach, to i tak nie unikniemy postrzegania nas, badaczy, w kategoriach seksualnych, co wcześniej wskazała empirycznie E. Poulton (2012). Konsternacje epistemologiczne i zniekształcenia procesu poznania w terenie może, zdaniem autorki prezentowanego tekstu, indukować fenomen dotyczący atrakcyjności fizycznej człowieka, opisany przez B. Wojciszke (1991), jako tzw. efekt aureoli, który może otwierać badaczom metaforyczne drzwi w terenie i budować zaufanie uczestnikom scen kulturowych. Jakkolwiek kluczem będzie konkretny koloryt atrakcyjności, z uwzględnieniem boasowskiego relatywizmu kulturowego. B. Wojciszke uważa, że atrakcyjność fizyczna promieniuje na cechy osobowości człowieka, co powoduje u innych skłonność do pozytywnej oceny danej osoby w związku z jej atrakcyjnością fizyczną. Analogiczny problem epistemologiczny związany z możliwościami eksploatacji dowolnych aktorów scen kulturowych mogą powodować tzw. korzyści z szeroko rozumianej atrakcyjności podmiotów. W. Wosińska (2004) wskazała „zyski” doświadczane przez osoby atrakcyjniejsze, w przeciwieństwie do mniej atrakcyjnych fizycznie: związane m.in. ze spostrzeganiem atrakcyjnych, jako cechujących się takimi zaletami, jak serdeczność i wrażliwość. Autorka zauważyła, że atrakcyjni „są lepiej traktowani przez innych, a także częściej spotykają się

z życzliwością, zachętą i wsparciem innych, ich kontakty społeczne są więc ogólnie bardziej satysfakcjonujące”. Trudno w konsekwencji zignorować w terenie fenomen atrakcyjności seksualnej dowolnych aktorów, uczestników badań terenowych i uznać, że płęć i seksualność jako aspekty człowieczeństwa nie wywierają żadnego wpływu na proces badań terenowych. Dodatkowo warto wiedzieć, że podejmowanie roli seksualności i płci badaczy w badaniach terenowych może się stać źródłem większej krytyki ze strony badaczy pracujących w antagonistycznych paradygmatach badawczych (pozytywistycznym, postpozytywistycznym). A. Waling (2017) i J. Cupples (2002, s. 382) zauważają, iż problem polega na tym, że „badacze tradycyjnie zostali ustawieni w pozycji obiektywnych i neutralnych wobec badań, gdzie seksualność [i pożądanie seksualne] badacza pozostaje podtekstem, który jest systematycznie usuwany”, ponieważ, co wskazała jako problem etyczny A. Waling, przywołując uwagi J. Cupples i K. Lerum (2001), badacze unikają artykulacji problemu refleksji nad własną seksualnością, ponieważ odczuwają, iż ich wiarygodność naukowa byłaby zakwestionowana, gdyby się okazało, że zaangażowali się np. w praktykę erotyczną lub seksualną w terenach badawczych. Uwaga auterek nadaje nowy wymiar myśleniu o związkach stałego negocjowania pozycji badacza w terenie i różnych uwikłaniach, a także możliwych uproszczeniach i nawet błędnych interpretacjach tworzonych przez badaczy więzi w terenie. Przemilczanie problemu seksualności i płci badacza oraz manifestowania ich w terenie nie oznacza zupełnie braku danych naukowych o zaangażowaniu emocjonalnym, uczuciowym lub seksualnym akademików, co sygnalizują publikacjami m.in. D. Kulick i M. Wilson (1995) czy F. Markowitz i M. Ashkenazi (1999).

Konkludując powyższe wątki, należy podkreślić, że więcej niż skomplikowane jest wyrowadzenie prostego wniosku, iż płęć, seksualność lub atrakcyjność seksualna znacząco przeszkadzają jako fenomeny w badaniach terenowych, obniżają ich wartość naukową, czynią ryzykownymi etycznie lub odwrotnie, że je ułatwiają lub prowadzą prostą drogą w kierunku naukowego powodzenia. Niewątpliwie jednak są większym wyzwaniem etycznym, jak również fenomenami immanentnymi podczas badań terenowych, mającymi znaczenie w tworzeniu pewnego zamętu

w sferze interakcji międzyludzkiej terenu badawczego, powstawaniu możliwych zakłóceń lub zniekształceń procesu badawczego, czy w konsekwencji poznaniu i tworzeniu wiedzy kulturowej. Dlatego zdaniem autorki prezentowanego tekstu różnorodne problemy płci i seksualności powinny być przez badaczy otwarcie artykułowane, poddawane starannej i głębokiej refleksji i autorefleksji na każdym etapie badań.

SEKSUALNOŚĆ I PŁĘć INFORMATORÓW

Poniżej zamieszczono analizy wtórne i reinterpretacje danych surowych (*verbatim*) zgromadzonych w badaniach etnograficznych przez M. Bandyszewską (2017), a dotyczących obrazu manifestowania się płci i seksualności we wzajemnych, codziennych kontaktach 6 młodych kobiet (18–22 lata) (wolontariuszek) z mężczyznami z niepełnosprawnością intelektualną, mieszkańcami męskiego DPS-u. Dane ilustrują z jednej strony spektrum problemów związanych z wyrażaną przez mężczyzn potrzebą dialogu w ogóle z młodymi kobietami, ale z drugiej – stanowią obraz potrzeb seksualnych manifestowanych regularnie i jawnie wobec młodych kobiet. Dane mogą również stanowić inspirację do dalszych analiz ontologicznych czy aksjologicznych dotyczących rzeczywistych uwarunkowań realnego pedagogicznego wsparcia dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną w placówkach stacjonarnych oraz nadać kierunek pracom nad braniem pod uwagę w przedmiotach metodologicznych kształcenia akademickiego problematyki płci i seksualności z uwzględnieniem radzenia sobie przez pedagogów z seksualnością dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną i złożoną.

Problem i pytanie epistemologiczne, jakie stawia autorka prezentowanego tekstu, dotyczyłoby również kwestii warsztatu badacza terenowego i doskonalenia sposobu gromadzenia danych terenowych, nacechowanych treściami intymnymi, kwestiami płci i seksualności. Jak zatem gromadzić dane, aby uzyskać treści pogłębione na tematy intymne, drażliwe, aby dane w ogóle zgromadzić? Pytanie autorka pozostawia do dalszych inspiracji, badań i analiz metodologicznych.

Wracając do projektu badawczego i danych z wywiadów 6 młodych kobiet o mężczyznach z niepełnosprawnością intelektualną,

należy podkreślić, że przedstawione dane dotyczą sytuacji w określonej scenie kulturowej, do której informatorki wchodzą regularnie z zewnątrz. Są zatem nieustannie osobami z zewnątrz, jednakże z posiadaną już wiedzą odnośnie do roli płci i seksualności w nawiązywaniu więzi terenowej. Badaczka gromadząca dane jest również młodą kobietą, mającą uprzednie 6-letnie doświadczenie wolontariatu w męskim DPS-ie i adaptację w terenie o charakterze partycypacji według charakterystyki J. Spradleya (1979, 2016).

Manifestowanie się płci i seksualności w terenie badawczym jest osobliwe i nie należy go postrzegać w kontekście przejawów płci i seksualności w kulturze dominującej, lecz z uwzględnieniem relatywizmu kulturowego i terenu danej kultury organizacyjnej niepełnosprawności. Nie oznacza to jednak, że problemy wskazane poniżej nie są obecne w podobnym kształcie w innych stacjonarnych placówkach wsparcia dorosłych, innych DPS-ach. Z danych pochodzących z wywiadów z 6 młodymi kobietami wynika pewna ogólna myśl, że żadna z kobiet nie jest przestraszona lub nadmiernie przeciążona seksualną ekspresją mężczyzn. Można to wyjaśnić z jednej strony postrzeganiem fenomenów

w kontekście niepełnosprawności intelektualnej mężczyzn, ich zmniejszonego krytycyzmu, a z drugiej przekonaniem, że „oni tak sobie tylko pogadają”. Chcę zaznaczyć również, że dane męskie zachowania pojawiają się w stosunku do młodych kobiet i zarazem wolontariuszek, a więc kobiet o mniejszej władzy w danym DPS-ie niż opiekunowie. Po interwencjach opiekunów zachowania zwykle na jakiś czas ustępują. Badania etnograficzne zrealizowała w latach 2015 i 2016 M. Bandyszewska (2017). Jak wspomniano, badaczka miała 6-letnie doświadczenie wolontariatu i stałego uczestnictwa w badanej scenie kulturowej. W trakcie realizacji projektu gromadziła dane dwójako: drogą stałą obserwacji uczestniczącej, prowadząc skrupulatne notatki terenowe, po każdorazowym pobyciu w DPS-ie (dwukrotnym w ciągu tygodnia) oraz prowadząc wywiady z 6 młodymi kobietami, wolontariuszkami w DPS-ie. Badaczka zadbała o głębokie kodowanie danych, co oznacza, że DPS w danym województwie uzyskał nazwę kodowania jako „męski DPS”. Poniżej w tabeli 1 zamieszczono założenia teoretyczne projektu badawczego M. Bandyszewskiej.

Tabela 1. Założenia badawcze

Temat: Płeć w procesie nawiązywania więzi przez kobiety (wolontariuszki) w męskim domu pomocy społecznej. Badania mikroetnograficzne

Projekt

1. Założenia teoretyczne: konstruktywizm, badania mikroetnograficzne roli płci podczas nawiązywania więzi w terenie
2. Metoda: metoda mikroetnograficzna, obserwacja uczestnicząca 16 miesięcy
3. Miejsce: męski DPS, Polska (kodowanie głębokie miejsca)
4. Próba celowa 6 kobiet (wczesna dorosłość 18–22 lat, 3 studentki, 3 licealistki) wolontariuszki o stażu: 2–5 lat w męskim DPS-ie
5. Gromadzenie danych: 24 miesiące, 6 wywiadów indywidualnych, narracyjnych semistrukturyzowanych FTF (Flick 2010)
6. Etyka gromadzenia danych: pisemny formularz zgody na badania terenowe (obserwację uczestniczącą i wywiady) podpisany przez dyrekcję DPS-u oraz indywidualnie przez każdego z informatorów. Kodowanie danych osobowych oraz głębokie kodowanie miejsca badań. Kody: W wywiadzie wzięło udział 6 młodych kobiet (wolontariuszek): Ada – lat 22, studentka, 5 lat wolontariatu, Adela – lat 18, LO, 2 lata wolontariatu, Adelajda – lat 19, LO, 3 lata wolontariatu, Adrianna – lat 21, studentka, 4 lata wolontariatu, Agata – lat 21, studentka, 2 lata wolontariatu, Agnieszka – lat 19, LO, 3 lata wolontariatu.

Kobiety udzielały wywiadów FTF o mężczyznach z niepełnosprawnością intelektualną w stopniach lekkim i umiarkowanym.

Tabela 1. Założenia badawcze (cd.)

7. Analiza danych: kodowanie i kategoryzacja (Gibbs 2011)
Pytania badawcze:
Pytanie badawcze główne:
<ul style="list-style-type: none"> • Jaką rolę odgrywa płeć w procesie nawiązywania więzi przez kobiety (wolontariuszki) z mężczyznami w męskim domu pomocy społecznej?
<ul style="list-style-type: none"> • Pytania badawcze szczegółowe:
<ul style="list-style-type: none"> • Jaki wizerunek w terenie mają i jak zachowują się kobiety (wolontariuszki) względem mężczyzn (podopiecznych)?
<ul style="list-style-type: none"> • Jakie są i w jaki sposób wolontariuszki reagują na wypowiedzi mieszkańców DPS, zabarwione treściami erotycznymi?
<ul style="list-style-type: none"> • Jak mężczyźni zachowują się względem kobiet odwiedzających DPS?
<ul style="list-style-type: none"> • Jakie emocje towarzyszą kobietom w czasie odbywania wolontariatu?

Źródło: opracowanie własne.

TABU TERENOWYCH TÊTE-À-TÊTE – ANALIZA WTÓRNA I REINTERPRETACJA DANYCH

Dane surowe zgromadzone przez M. Bandyzewską (2017) autorka prezentowanego tekstu poddała analizie wtórnej i gruntownej reinterpretacji oraz refleksji kluczowych problemów epistemologicznych dotyczących płci oraz seksualności w kulturze organizacyjnej niepełnosprawności. Pytania badawcze brzmiały:

- Jak manifestuje się płeć i seksualność w codziennych kontaktach młodych kobiet z mężczyznami, mieszkańcami DPS-u?
- Jaki konstrukt męskości mężczyzn, mieszkańców w DPS-u, jest tworzony przez informatorki, młode kobiety?
- Jakie są sposoby radzenia sobie przez informatorki z problematyką płci i seksualności w interakcjach w terenie badawczym?
- Co stanowi tabu seksualności i płci w męskim DPS-ie w relacjach kobiet?

Poniżej przeanalizowano i zinterpretowano dane surowe dzięki zastosowaniu analizy dziedzin według J. Spradleya (1979, 2016) oraz dwóch uniwersalnych relacji semantycznych: prostej inkluzji X (jest rodzajem) Y i relacji sposobu: X (jest sposobem na) Y.

Męska płeć i seksualność wyrażona

- Jak manifestuje się płeć i seksualność w codziennych kontaktach młodych kobiet z mężczyznami, mieszkańcami DPS-u?

Płeć informaterek, młodych kobiet pracujących jako wolontariuszki jest atrybutem istotnym w codziennych kontaktach z mieszkańcami i realizacją wolontariatu w analizowanym DPS-ie. Problematyka seksualności jest wyrażana regularnie przez mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną w stopniach lekkim i umiarkowanym oraz wpisuje się w stały repertuar ich werbalnych i kinestetycznych komunikatów. Po analizach danych z narracji 6 młodych kobiet o płci w budowaniu więzi ich jako wolontariuszek z mężczyznami, uczestnikami terenu, można dostrzec następujące prawidłowości manifestowania się problematyki płci i seksualności w codziennych kontaktach obu grup podmiotów. Mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną w stopniach lekkim i umiarkowanym charakteryzuje zainteresowanie płcią kobiet, realizacja potrzeb seksualnych, podkreślanie potrzeb bliskości fizycznej i dotyku fizycznego w różne strefy ciała kobiet. Informatorki wskazywały w codziennych kontaktach męskie zainteresowanie ich płcią, zachwyty oraz chęć zbliżenia się fizycznego, które ma charakter procesu i odbywa się stopniowo. W trakcie codziennych spotkań pojawiają się: dotyk ramienia, chęć przytulenia lub przytulanie i podłapywanie kobiet za pośladki, czyli w okolice stref stanowiących wyjście poza kulturowo uznane gesty w akceptowanej komunikacji między płciami w mainstreamie kultury polskiej i kultury Zachodu. Poklepanie „w pupę” czy

złapanie za pośladek młodych kobiet przez mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną nie stanowi jednakże sensacji. Nie jest akceptowane, lecz jest tolerowane (niekiedy z trudem) przez młode kobiety. Zdarza się, że atrakcyjność seksualna i inna informatorek skłania mężczyznę do zaproszenia kobiety do własnego pokoju (do własnej przestrzeni) i czasem do wyznania miłości. Bywa, że płeć i atrakcyjność kobiety powoduje chęć wyjścia poza ramy narzucone rolą niepełnosprawności intelektualnej zinstytucjonalizowanej i mężczyzna jest zdeterminowany silnym pragnieniem związku stałego, forsując oświadczenia. Warta odnotowania jest również chęć posiadania przez mężczyznę fetyszu, pamiątki w postaci butów należących do młodej kobiety Ady I. 22. [zachowano oryginalną pisownię wypowiedzi oraz skróty dokonane przez autorkę – uwaga od red.]

Ada I. 22: „W zasadzie mogę powiedzieć jeszcze o jednym Podopiecznym... Był to mężczyzna około 60 lat może deczko mniej... Przyszedł on do DPS-u, gdy ja już byłam tam wolontariuszką... prawie 2 lata... Był dość specyficzny... także snuł plany na przyszłość..., próbował podrywać każdą dziewczynę, która się tylko pojawiła... Mówił komplementy, zapraszał nas do pokoju, żebyśmy z nim przynajmniej posiedziały... Podłapywał... nas szczególnie za... pupę, próbował się do nas po prostu zbliżyć (pauza)”.

Agata I. 21: „Była kiedyś taka sytuacja, gdzie... podczas rozmowy z Nimi... jeden z Nich... klepnął mnie... w pupę (pauza). Może to wynikać z oglądanych przez Nich programów telewizyjnych, w których... pokazywane są różne treści, także o treści... erotycznej. Być może oni do końca tego nie rozumieją, ale... zaciekawia Ich to i naśladując tych bohaterów..., aktorów... chcą... spróbować... doświadczyć tego (pauza)”.

Adrianna I. 21: „Jedyne, co mi się zdarzało, i to wiele razy to to, że... Ci mężczyźni lubili poklepać po ramieniu..., złapać za... za pośladek czy przytulić... To zazwyczaj zawsze miało coś takiego miejsce... Nie wiem..., mi się wydaje, że to wynika z takiej potrzeby bliskości z drugim człowiekiem. To, że tam tych mężczyzn jest około kilkudziesięciu, a kobiety to tylko były tam jedynie pielęgniarki, nie wiem, jaka tam dokładna ich liczba była, ale jak zoba-

czyli jakąś nową osobę, dziewczynę młodą, to... mi się wydaje, że każdy mężczyzna tak reaguje z taką, takim jakby zachwytem, zainteresowaniem. To tak jakby takie normalne odczucie moim zdaniem...

...To, że wiele razy się zdarzało..., że właśnie jeden z nich... tak jakby dotykał..., no właśnie, co wymieniałam wcześniej... no za pośladek, czy za biodro (pauza), poklepał właśnie przy Dyrektorze tego DPS-U, czy... przy innych właśnie pracownikach..., to mogło być trochę takie krępujące”.

Adela I. 18: „Ja bym tego chyba... nie nazwała tak otwarcie... To, co Oni mówią, nie zawsze jest prawdą, więc ciężko mówić, żeby... to były jakiegokolwiek propozycje. Wydaje mi się, że... gdzieś coś usłyszą, albo w telewizji..., albo... w radiu i później to powtarzają. Znasz na pewno Podopiecznego, który ciągle chodzi po korytarzu i w kółko mówi „wielka miłość, wielka miłość”... Gdybyśmy wszystkie takie teksty mieli traktować jako... treści czy propozycje seksualne... to o każdym Podopiecznym byśmy musieli mówić, że w głowie mu tylko jedno... Oni tylko powtarzają to, co usłyszą. Takie jest moje zdanie”.

Adelajda I. 19: „Tak, słyszałam (pauza) Nie chodziło tutaj akurat o mnie... Ale wielu Podopiecznych mówi, że chcieliby, aby... wybrana opiekunka czy też wolontariuszka została ich żoną... By mogli ze sobą spać..., mieć dzieci itd... Wiem... że jednej z wolontariuszek młody mężczyzna wyznał miłość. Był to mężczyzna, ...a w zasadzie chłopak, który mógł wychodzić na miasto... Czekał On na nią pod szkołą..., pisał listy miłosne... Dziewczyna na szczęście bardzo szybko zareagowała i zgłosiła ten fakt opiekunowi... Opiekun wytłumaczył wszystko mężczyźnie i wszystko się dobrze zakończyło”.

Agnieszka I. 19: „Erotyczne?... Seksualne?... Dla mnie raczej są to wyznania miłosne, a nie propozycje... Bez przesady... Nie traktujemy żadnych słów jak jakichś propozycji... o których wspomniałaś w pytaniu... Owszem, no... są mężczyźni, którzy mówią «Kocham Cię», ale... te słowa raczej są mało znaczące przynajmniej dla mnie... To są dorośli mężczyźni, więc mają prawo do wyrażania swoich uczuć... Tym bardziej że jak się pojawi jakaś fajna... młoda dziewczyna to Oni... chcą jej zaimponować...,

pokazać, że też potrafią kochać... Może też w taki prosty sposób chcą poczuć odrobinę bliskości... zainteresowania z drugiej strony...”.

Ada I. 22: „Ciężko jest mi... powiedzieć, czy to tak naprawdę... były treści czy propozycje... Jest kilku takich mężczyzn, którzy... często opowiadają o chęci założenia rodziny... W trakcie ich opowieści snują plany o wspólnym zamieszkanu..., o wspólnym spaniu..., o chęci bycia głową rodziny... Mi przydarzyła się taka sytuacja, że... byłam poproszona o rękę... Podopieczny był na tyle przygotowany, że próbował mi (pauza) wręczyć nawet pierścionek zaręczynowy. Był to dla mnie szok... Pierwszy raz spotkałam się z takim czymś i prawdę mówiąc... nie wiedziałam, jak zareagować. Wcześniej były to tylko jakieś obrazki... listy miłosne..., ale zaręczyny pobiły wszystko... Był on na tyle zdeterminowany, że za każdym razem... gdy mnie widział ponawiał oświadczenia... i mówił, że chce mieć ze mną dzieci..., że nie wyobraża sobie przyszłości bez mnie (długa pauza). Reakcja była dość szybka. Zgłosiliśmy niepokojące nas zachowanie... opiekunowi z DPS-u. Po rozmowie z opiekunem i dyrektorem DPS-u sytuacja troszkę się uspokoiła, aczkolwiek... co chwila wraca to zachowanie.

Z doświadczeń wolontariatu wspominam jeszcze... jedno zdarzenie i jeszcze jedną osobę... Mężczyzna ten już nie żyje, ale... gdy zaczynałam wolontariat... to On zawsze zwracał uwagę na buty... Zawsze powtarzał, że... gdy przestanę już w nich chodzić... to mam Mu je dać..., bo... one będą przypominać Mu... moją osobę... Wiedział, że... nie zostanę Jego żoną, ale... chciał mieć coś, co do mnie należało, więc... to mnie zawsze szokowało...”.

Męska nagość, erotyczne gesty i fizjologia

O ile problem bliskości fizycznej i seksualnych zainteresowań mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną bywa przyjmowany ze zrozumieniem i interpretowany w perspektywie modelu medycznego przez 6 informaterek, młodych kobiet, o tyle więcej zakłopotania budzi obnażanie się mężczyzn publiczne, gesty erotyczne, autoerotyczne oraz męska fizjologia w toaletach. Chodzi o dysonans odczuwany przez kobiety w związku z przeniesieniem obszarów intymności i sfery cielesnej do sfery publicznej, a tym

samym złamanie norm kultury organizacyjnej DPS-u. To konsternuje młode kobiety bardziej niż symptomy płci i seksualności mężczyzn w kontaktach werbalnych i komunikacji codziennej, przejawianych potrzebą dotyku i fizycznej bliskości kobiet. Poniżej wypowiedzi wskazujące na obszary onieśmienia i większych konsternacji ze strony informaterek.

Ada I. 22: „Jeden z Mieszkańców zaczął się rozbierać... i... po prostu biegł... nago. Nie wiedziałam, gdzie mam patrzeć... nie wiedziałam, jak się zachowa i w sumie do tej pory towarzyszy mi takie zakłopotanie...”.

Adela I. 18: „Podopieczni, wychodząc z łazienki, nie wstydzą się nas... Nawet podczas załatwiania swoich potrzeb nie zamykają drzwi..., zdarza się, że proszą o pomoc przy... zapinaniu spodni, albo wychodząc z łazienki, jeszcze nie mają podciągniętych spodni i... nie przejmują się tym, że jest sporo kobiet wokół”.

Adelajda I. 19: „Kolejnym przykładem są... gesty erotyczne pokazywane przez mężczyzn... Również staram się to ignorować i od razu alarmować opiekunów.

Jest to dla mnie bardzo trudne... Nawet... nie wiem... jak to powiedzieć... Pokazują... różne rzeczy, które... świadczą o tym, że... chcieliby prowadzić życie seksualne.

Agata I. 21: „Z drugiej zaś perspektywy... w zakłopotanie wprawia mnie to, że czasami... widzę, jak idą do łazienki i... sikają... No... dla mnie nie jest to miły widok... ja mam 19 lat i wołałabym tego nie widzieć...”.

Agnieszka I. 19: „Wiadomo, że Ich zachowania są trochę są inne niż u osób zdrowych, ale jeżeli ja tam przebywam... to nie skupiam się na jakichś... szokujących zachowaniach... No chyba że (długa pauza). Chciałam powiedzieć, że... jedynym szokującym zachowaniem chyba jest to..., że oni nigdy się nie krępują przy nas i... nawet zdarza się, że... pozostawiają drzwi do łazienki otwarte i... każdy, kto akurat przechodzi, no to może zauważyć, jak załatwiają swoje potrzeby... ale też nie krępują się i w naszej obecności... łapią się... za swoje sfery intymne (pauza).

Męska miłość szokująca

Jednym z ciekawszych aspektów przejawiania się męskości i seksualności mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną, mieszkańców DPS-u, jest sfera odczuwanej fascynacji

i przeżywanej miłości. Fenomen jest godny zauważenia nie tylko z uwagi na ontologię męskości z niepełnosprawnością intelektualną, ale też w kontekście epistemologii. Otóż po wtórnych analizach danych okazuje się, że miłość deklarowana lub wyrażana przez mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną, mieszkańców DPS-u, jest najbardziej szokującym elementem ekspresji płci, seksualności w uznaniu 6 młodych kobiet, informaterek. O ile męskie zaloty, próby dotykania lub obnażanie mogą mocno konsternować, lecz informatorki interpretują zachowania w perspektywie medycznego modelu niepełnosprawności, o tyle wyznania miłości stanowią dla młodych kobiet treści mocniej niż kłopotliwe. Informatorki nazywają je szokującymi. Można by zapytać, dlaczego tak się dzieje? Czy właśnie następuje zderzenie męskości z wcześniej zinterioryzowanego medycznego modelu z rzeczywistością oraz realiami miłości męskiej, niezależnej od niepełnosprawności? Czy właśnie ujawnia się granica bezradności kobiet wobec męskich potrzeb i głodu uczuć w DPS-ie? W celu uzyskania właściwych odpowiedzi należałoby przeprowadzić kolejne badania terenowe.

Ada I. 22: „Mnie-e-e osobiście-e-e najbardziej szokuje wyznawanie miłości. Wydaje mi się, z jednej strony, że to coś miłego..., że to jest wyraz wdzięczności za okazany czas i... pokazanie, że mnie lubią..., ale... z drugiej strony nie chciałabym... słyszeć wyznań miłosnych z Ich strony... Mówią: «Kocham Cię», ale-e czy naprawdę...? Mówią:... «Chce być Twoim mężem», ale... jak łagodnie Im powiedzieć, że jest za duża różnica wieku?»”.

Adela I. 18: „Może... trochę szokujące dla mnie są teksty typu... «Idź sobie!», «Nie lubię Jej». Po tego typu wypowiedziach... nie wiem, dlaczego się tak dzieje..., co ja takiego złego zrobiłam, że w danej chwili nie chce mnie znać... Chociaż muszę przyznać, że... bardziej szokujące dla mnie są niektóre zdarzenia niż wypowiedzi (pauza)”.

Adelajda I. 19: Najbardziej szokujące wypowiedzi to: «Kocham Cię»..., «Jesteś piękna», «Chciałbym z Tobą spać», «Zostaniesz moją żoną?», (pauza), «Ona jest głupia»..., «Nie lubię jej»”.

Adrianna I. 21: „Najbardziej szokujące wypowiedzi? (pauza) Nie wiem, często mi się zda-

rzało coś takiego, że... jeden był taki o imieniu Adam, który mówił, że «Jestem jego dziewczyną», ale w sumie, jak usłyszałam, że jeszcze mówił to do wielu innych dziewczyn..., że też je przytulał... no... może było to trochę szokujące, że każdą dziewczynę traktował jako swoją dziewczynę.

Tak, wydaje mi się, że to było wymyślane... On sam raczej by na to nie wpadł..., no bo on tak z mową... to za bardzo nie można było z nim nawiązać kontaktu (pauza)... Jedyne tak poprzez dotyk..., to, że przytulał..., dotykał (długa pauza)”.

Agata I. 21: „Dla mnie najbardziej szokujące to jest takie snucie planów... Oni myślą o założeniu rodziny, chcą mieć dzieci, żonę... Mają podobne plany jak ludzie zdrowi i dlatego zaskakujący jest dla mnie fakt, że Ci mężczyźni też mogą o tym myśleć... Dla mnie to jest bardziej szokujące i bardziej interesujące niż te treści i propozycje seksualne, które... mogą wynikać z popędu seksualnego”.

Agnieszka I. 19: „W zasadzie teraz... to mało jaka wypowiedź mnie szokuje... chyba się przyzwyczaiłam i nawet nie zwracam na nie uwagi... Na początku bardziej byłam zszokowana, właśnie tak jak wcześniej wspominałam o tych wyznaniach miłosnych... Nie wiedziałam wtedy..., że Oni o takich rzeczach także mówią otwarcie i to było dość szokujące dla mnie”.

Oswajanie męskiej płci i seksualności

- Jakie są sposoby radzenia sobie przez informatorki z problematyką płci i seksualności w interakcjach w terenie badawczym?
- Jaki konstrukt męskości mężczyzn, mieszkańców w DPS-u, jest tworzony przez informatorki, młode kobiety?

Informatorki cechuje sposób myślenia o męskiej seksualności, jako zjawisku akceptowanym, tolerowanym, oswajającym, lecz nieco szokującym. Co ciekawe, konstrukt męskości mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną w DPS-ie jest tworzony jako męskość usprawiedliwiona niepełnosprawnością, oparty na medycznym modelu niepełnosprawności. Oznacza to, że interpretacje przejawów obecności treści seksualnych w codziennych kontaktach, mimo iż bywają dla kobiet kłopotliwe, są tworzone w perspektywie medycz-

nego modelu niepełnosprawności. Kobiety myślą zatem o „męskości niepełnosprawnej” – gdzie do pewnych granic tolerowany jest częsty repertuar dotyku „bez stref tabu”, czyli za pośladki, czasem za piersi, co wskazała Adrianna I. 22 jako obszar potencjalny męskiego dotyku. Ciekawy jest spokojny i pozbawiony obaw kierunek interpretacji zachowań i komunikatów seksualnych wysyłanych przez mężczyzn. Zachowania nie niepokoją kobiet, które postrzegają je jako męskie próby zwrócenia na siebie uwagi. Pojawiają się zatem interpretacje nawiązujące do medycznego modelu niepełnosprawności i dysfunkcji intelektualnej, która wskazuje ograniczenia rozumienia przez mężczyzn istoty własnej seksualności oraz stanowi dla kobiet obraz męskich, usprawiedliwionych prób poznawania płci przeciwnej. Młode kobiety nie odnoszą się do męskich zalotów poważnie jako przejawów seksualności atrakcyjnych dla nich mężczyzn. Traktują je natomiast jako sposób komunikacji potrzeby bliskości, wyrażanej przez mężczyzn niepełnosprawnych intelektualnie. Akceptują to. Prawdopodobne jest, że mężczyźni manifestują werbalnie własną seksualność wobec informaterek często, co jest podkreślone dodatkowo kategorią nachalności w jej wyrażaniu. Nachalność męska i seksualne nagabywanie młodych kobiet przez uczestników sceny kulturowej DPS-u jest interpretowane przez informatorki (w danej kulturze organizacyjnej) nie jako chęć realizacji seksualnych potrzeb, odbycia stosunków seksualnych z informatorkami, lecz jako męskie wyrażanie potrzeb bliskości, uwagi z powodu samotności. Informatorki podkreślają konkretne sposoby realizowania interakcji z mężczyznami, mające na celu zminimalizowanie roli płci, seksualności, erotyki w interakcjach. Młode kobiety wskazały następujące strategie: wymyślenie dodatkowych zajęć, niezwracanie uwagi na mężczyznę (Adela I. 18), krótkie przytulenie i odsunięcie się, aby mężczyźni nie próbowali zdominować spotkania seksualnością (Adrianna I. 21), spokojną rozmowę, wskazanie reguł postępowania, informowanie opiekuna (Agata I. 21), poświęcenie uwagi samotnemu mężczyźnie (Agnieszka I. 19), zaprzeczanie nagabywaniu i interpretowanie je jako poszukiwanie męskiej uwagi (Ada I. 22), odwracanie się i niezwracanie uwagi, zgłoszenie opiekunowi (Adelajda I. 19).

Adela I. 18: „Staram się wymyślać mu jakieś zajęcie... Wtedy na jakiś czas jest trochę spokoju..., zajmuje się On tym, o co go poproszę, i jest dobrze... Gdy danie mu zadania do wykonania nie skutkuje, to... nie zwracam na danego mężczyznę uwagi... Brak uwagi powoduje to, że... mężczyzna oddala się i widzi, że nie może być zawsze w centrum uwagi.

Adrianna I. 21: Jeżeli ktoś mnie przytuli... no-o-o to-o też go przytulam..., poklepię..., ale... dla mnie to powinno być tylko takie... chwilowe... i raczej staram się... przy takim szybkim... takie szybkie przytulenie i staram się później odsuwać, żeby nie było to takie..., żeby nie posuwali się za daleko (pauza). Czyli żeby no... nie dotykali tam... wiadomo gdzie, no... dalej się nie posuwali..., jakies no bliższe kontakty... za..., no wiadomo czy za... biust czy za... pośladki”.

Agata I. 21: „Staram się wytłumaczyć spokojną rozmową..., nie reagować agresywnie, bo Oni tego nie rozumieją... Staram się tłumaczyć, że nie należy tak postępować... Obserwuję też takiego mężczyznę i jeśli tłumaczenie z mojej strony nie przynosi skutku, to... informuję o tym opiekuna”.

Agnieszka I. 19: „Wiesz co..., ciężko jest radzić sobie z nachalnością... Oni według mnie przez natarczywość chcą zwrócić na siebie uwagę... Będąc osobą samotną, próbują znaleźć sposób, dzięki któremu ktoś zwróci na nich uwagę i poświęci im trochę czasu... Dlatego dla mnie... radzenie sobie z nachalnością jest trudnym zadaniem... nie chcę sprawiać Im przykrości przez to, że... mi się nie chce zareagować na jakieś zdarzenie z ich strony... I dlatego niektórzy tak jakby nie zwracają uwagi na natarczywość mężczyzn..., a ja po prostu odbieram tego typu zachowania jako chęć zwrócenia na siebie uwagi i staram się poświęcić takiej osobie trochę czasu”.

Ada I. 22: „Oni poprzez tego typu zachowania... chcą zwrócić na siebie uwagę. Będąc tam, nie jestem w stanie ani ja..., ani nawet terapeuta, działać z każdym Podopiecznym z osobna..., to jest niewykonalne. I chyba... dlatego Oni robią różne dziwne rzeczy... żeby tylko ktoś się Nimi dłużej zainteresował (pauza)”.

Adelajda I. 19: „Przed przyjściem do DPS-u odbyło się spotkanie wolontariuszy z Podopiecznymi, podczas którego tłumaczono mężczyznom, jak mają się w stosunku do nas

zachowywać... Jeżeli już takie coś występuje, to od razu odsuwam się i próbuje nie zwracać na to uwagi... Jeżeli widzę, że... sytuacja się powtarza, natychmiast zgłaszam to opiekunowi”.

Tabu

■ Co stanowi tabu seksualności i płci w męskim DPS-ie w relacjach kobiet?

Odpowiedź na powyższe pytanie badawcze jest złożona i ograniczona do sfery metodologicznej generalizacji wewnętrznej, obejmującej perspektywę 6 kobiet, wolontariuszek udzielających wywiadu. Oznacza to, że dalej przeanalizowano jedynie taką perspektywę, wskazaną już pośrednio w powyżej wykonanych badaniach wtórnych i reinterpretacjach. O ile czytelne wydaje się stanowisko mężczyźni odnośnie do wyrażania własnej seksualności i potrzeb płci oraz dostrzegania atrakcyjności młodych 6 kobiet, o tyle manifestowanie seksualności i potrzeb erotycznych 6 kobiet nie jest wyrażone wprost i – zdaniem autorki prezentowanego tekstu – tabuizowane. Co więcej, kobiety *explicit* podkreślają postrzeganie męskości mężczyzn przez pryzmat modelu medycznego i ich niepełnosprawności intelektualnej. Mężczyźni nie są atrakcyjni seksualnie dla 6 młodych kobiet, ale z jakichś przemilczanych powodów 6 młodych kobiet z cierpliwością znosi awanse seksualne, oświadczyny, zainteresowanie cielesnością kobiet, mając doświadczenia wolontariatu od 2–5 lat.

Problem jest prawdopodobnie bardziej złożony, lecz można by postawić pytanie, co skłania 6 młodych kobiet do trwania w wolontariacie w męskim DPS-ie, jeśli doświadczają one stałego naruszania ich cielesności „poklepania po pupach”, „poklepania w pośladki”, uwodzenia, szoku w związku z wyznaniem miłości, silnego zaangażowania uczuciowego, oświadczyn? Odpowiedź może być przypuszczalnie związana z dwoma czynnikami: przemilczaną i nieeksploatowaną własną seksualnością młodych kobiet, a w tym potrzebą doświadczania męskiej fizyczności oraz adoracji. Drugi tabuizowany aspekt trwania przez wolontariuszki można wiązać z potrzebą osvajania męskości i męskiej seksualności, a trzeci – z supremacyjną potrzebą misji wobec podmiotów z niepełnosprawnością intelektualną, dorosłych męż-

czyn. Jednakże warstwę odniesioną do misji należałoby dogłębniej zbadać, gdyż o ile tabuizowanie seksualności i płci własnej oraz oswojenie męskości przez 6 młodych kobiet może być podyktowane chęcią utrzymania ich wiarygodności zawodowej w danej kulturze organizacyjnej DPS-u, o tyle otwarte, wieloletnie i cierpliwe znoszenie erotycznych męskich załotów może być uwarunkowane jednocześnie sferą seksualności i płcią 6 młodych kobiet oraz pewną postawą supremacyjną. Dodatkowo ciekawa wydaje prawidłowość przyjmowania na wolontariat w danym DPS-ie kobiet we wczesnej dorosłości. Dalsze badania danej kultury mogłyby potencjalnie ujawnić szersze spektrum jej tabu w perspektywie organizacji i władzy.

KONKLUZJE

Spektrum manifestowania się problematyki płci i seksualności we wskazanych powyżej treściach i danych terenowych skłania do podejmowania analiz roli płci i seksualności w badaniach terenowych nauk społecznych, a szczególnie badań w terenach grup wrażliwych społecznie, kulturach niepełnosprawności. Konieczne wydaje się podejmowanie dalszych prac i analiz epistemologicznych dotyczących możliwych sposobów przejawiania się płci i seksualności w badaniach terenowych.

Oczywiście w rozważaniach metodologicznych i epistemologicznych należałoby poddać refleksji wszystkie możliwe źródła zamętu powodowanego w terenie badawczym emocjami, seksualnością i płcią oraz zastanowić się, czy artykulacje emocji i seksualności mogą w jakimś sensie wspierać prowadzenie badań, oprócz zalet wskazanych w pierwszej części prezentowanego tekstu, odniesionych do wniosków badaczek pracujących w nurcie feministycznym.

BIBLIOGRAFIA

- Altork, K., 1995, *Walking the fire line: The erotic dimension of fieldwork experience*, in: Kulick, D., Wilson, M. (Eds.), *Taboo: Sex, identity, and erotic subjectivity in anthropological fieldwork*, Routledge, London.
- Bandyszewska, M., 2017, *Płeć w procesie nawiązywania więzi przez kobiety (wolontariuszki) w męskim Domu Pomocy Społecznej. Badania mikro-etnograficzne*, niepublikowana praca licencjacka napisana pod kierunkiem dr hab. B. Borowskiej-Beszty, prof. UMK, WNP UMK, Toruń.
- Borowska-Beszta, B., 2012, *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*, Impuls, Kraków.
- Borowska-Beszta, B., 2013a, *Etnografia stylu życia kultury dorosłych torunian z zaburzeniami rozwoju*, Wyd. UMK Toruń.
- Borowska-Beszta, B., 2013b, *Mity, rasy i realia etnografii w eksploracjach pedagogicznych*, w: Bauman T. (red.), *Praktyka badań pedagogicznych 1*.
- Borowska-Beszta, B., 2017, *Decoding of Bias in Qualitative Research in Disability Cultures: A Review and Methodological Analysis*, International Journal of Psycho-Educational Sciences, Vol. 6, Issue 3, <<https://journal.kie.university/wp-content/uploads/2017/12/5-IJPES-B-Borowska-Beszta.pdf>> (dostęp: 2.01.2018).
- Boesveld, M., 1986, *Towards autonomy for women: Research and action to support a development process*. RAWOO (Advisory Council for Scientific Research in Development Problems). w: Scheyvens, R. i Leslie, H., *Women's Studies International Forum*, Vol. 23, No. 1.
- Brown, S.E., 2002, *What Is Disability Culture?*, *Disability Studies Quarterly*, Vol. 22, No. 20, <www.dsqsds.org Society for Disability Studies>.
- Coffey, A., 1999, *The Ethnographic Self: Fieldwork and the Representation of Identity*, Sage, London.
- Connell, R., 2013, *Socjologia płci. Płeć w ujęciu globalnym*, PWN, Warszawa.
- Cupples, J., 2002, *The Field as a Landscape of Desire: Sex and Sexuality in Geographical Fieldwork*, *Area*, Vol. 34, Issue 4.
- Flick, U., 2010, *Projektowanie badania jakościowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gibbs, G., 2011, *Analizowanie danych jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Głazewska, E., 2005, *Płeć i antropologia. Kulturowa koncepcja płci w ujęciu Margaret Mead*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Hammersley, M., Atkinson, P.P., 2000, *Metody badań terenowych*, Zysk i S-ka, Poznań.
- Imieliński, K., 1990, *Sekrety seksu*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa.
- Karolina, antropolog kultury, *Ethno Passion*, <<http://www.ethnopassion.pl/2017/10/jatez-czyli-seksualnosc-w-czasie-badan.html>> (dostęp: 29.12.2017).
- Kijak, R., 2013, *Niepełnosprawność w zwierciadle dorosłości*, Impuls, Kraków.
- Kijak, R., 2014, *Seksualność człowieka z niepełnosprawnością intelektualną a rodzina*, PZWL, Warszawa.
- Kijak, R., 2017, *Dorośli z głębszą niepełnosprawnością intelektualną jako partnerzy, małżonkowie i rodzice*, Impuls, Kraków.
- Kulick, D., Wilson, M. (Eds), 1995, *Taboo: Sex, identity and erotic subjectivity in anthropological fieldwork*, Routledge, London.
- Lerum, K., 2001, *Subjects of desire: Academic armour, intimate ethnography, and the production of critical knowledge*, *Qualitative Inquiry*, Vol. 7.

Malinowski, B., 1917, *Dzienniki (1914-1918)*, <http://cyfrowaetnografia.pl/Content/2621/Strony%20od%20PSL_LIII_nr4-21_Malinowski.pdf>.

Markowitz, F., Ashkenazi, M., 1999, *Sex, Sexuality, and the Anthropologist*, University of Illinois Press, Urbana, IL.

McLean, A., Leibling, A., 2007, *The Shadow Side of Fieldwork Exploring the Blurred Borders between Ethnography and Life Edited*, Blackwell Publishing, Malden, MA, USA.

Moreno, E., 1995, *Rape in the field: reflections from a survivor*, w: Kulick, D., Wilson, M. (Eds.), *Taboo: Sex, identity and erotic subjectivity in anthropological fieldwork*, Routledge, London.

Morton, H., 1995, My chastity belt: Avoiding seduction in Tonga, w: Kulick, D., Wilson, M. (Eds.), *Taboo: Sex, identity, and erotic subjectivity in anthropological fieldwork*, Routledge, London.

Nowak-Lipińska, K., 2003, *Psychospołeczne aspekty małżeństw osób niepełnosprawnych intelektualnie z pełnosprawnymi*, w: Rzedzicka, K., D., Kobylańska, A., (red.), *Dorostłość, niepełnosprawność, czas współczesny. Na pograniczach pedagogiki specjalnej*, Impuls, Kraków.

Nowicka, E., 2003, *Świat człowieka. Świat kultury*, PWN, Warszawa.

Ortner, S. B., 1996, *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*, <books.google.pl>.

Pastina, A. C., La, 2006, *The implications of an ethnographer's sexuality*, *Qualitative Inquiry*, No. 12.

Poulton, E., 2012, 'If You Had Balls, You'd Be One of Us!' *Doing Gendered Research: Methodological Reflections on Being a Female Academic Researcher in the Hyper-Masculine Subculture of Football Hooliganism*, *Sociological Research Online*, Vol. 17 (4), <<http://www.socresonline.org.uk/17/4/4.html>> (dostęp: 29.12.2017).

Scheyvens, R., 1995, *A quiet revolution: Strategies for the empowerment and development of rural women in the Solomon Islands. Doctoral thesis in Development, Studies*, Massey University, Palmerston North, New Zealand.

Scheyvens, R., Leslie, H., 2000, *Gender, ethics and empowerment: dilemmas of development fieldwork*, *Women's Studies International Forum*, Vol. 23, No. 1.

Sontag, S., 1966, *Against the Interpretation*, Dell, New York.

Spradley, J., 1979, *The Ethnographic Interview*, Holt, Rinehart and Winston, New York.

Spradley, J., 2016, *Participant Observation*, *Waveland Press, Incorporated*, Long Grove.

Strauss, C. L., 1964, *Smutek tropików*, PIW, Warszawa.

Thomas, G. M., 2017, *Doing Gender in a Hospital Setting: Reflections of a Male Researcher*, *Sociological Research Online*, Vol. 22, Issue 2.

Wade, P., 1993, *Sexuality and masculinity in fieldwork among Colombian blacks*, in: Bell, D., Caplan, P., Karim, W. J. (Eds.), *Gendered fields: Women, men and ethnography*, Routledge, New York.

Waling, A., 2017, *I Can't/Can I Touch Him? Erotic Subjectivity, Sexual Attraction, and Research in the Field*, *Qualitative Inquiry*.

Wolcott, H., 1992, *Posturing in qualitative research*, w: Le Compte, M., Millroy W., Preissle J. (Eds.), *The handbook of qualitative research in education*, Academic Press, San Diego, CA.

Waszyńska, K., 2010, *Biograficzne uwarunkowania życia seksualnego*, Wyd. UAM, Poznań.

Wojciszke, B., 1991, *Procesy oceniania ludzi*, PAN – Instytut Psychologii, Nakom, Poznań.

Wosińska, W., 2004, *Psychologia życia społecznego*, GWP, Sopot.

Zielona-Jenek, M., Waszyńska, K., 2016, *Zjawisko seksualizacji jako wyzwanie dla współczesnej edukacji*, *Studia Edukacyjne*, nr 39.